

ปัญหาการสืบทอดราชสมบัติกับการ เมืองไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

ก่อนหน้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสถาปนาราชวงศ์จักรี มีความขัดแย้งทางการเมืองอย่างสูงในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง สืบเนื่องมาจากปัญหาการสืบทอดราชสมบัติที่ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน โดยเฉพาะสมัยอยุธยาที่มีการแย่งชิงราชสมบัติและการนองเลือดอยู่ตลอดเวลา โดยกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์หรือการแย่งชิงราชสมบัติโดยกลุ่มขุนนาง ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์อยุธยาไม่ค่อยมีเสถียรภาพทางการเมือง มีการเปลี่ยนแปลงผู้สืบทอดราชสมบัติหรือเปลี่ยนแปลงราชวงศ์อยู่หลายครั้งหลายหน ปัญหาการสืบทอดราชสมบัติและความขัดแย้งทางการเมืองภายในโดยเฉพาะกลุ่มของพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นประสบการณ์สำคัญต่อการดำเนินนโยบายทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเป็นอย่างมาก

ระบบการเมืองการปกครองของสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์สมัยก่อนอยุธยาได้วางรูปแบบการเมืองการปกครองที่สำคัญ ๆ เอาไว้ในลักษณะการเมืองการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจที่พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นเจ้าของพระราชอำนาจทั้งหมดของรัฐและทรงใช้พระราชอำนาจโดยผ่านทางกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ควบคุมระบบไพร่ ซึ่งเป็นระบบที่เป็นรากฐานของอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของรัฐอยุธยา¹

¹ ผู้เขียนหลีกเลี่ยงที่จะไม่ใช้คำเฉพาะของระบบการเมืองการปกครองดังกล่าว และใช้อธิบายในลักษณะสำคัญแทน เนื่องจากเป็นที่ถกเถียงกันว่าการใช้คำว่า ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชจะสามารถอธิบายลักษณะการเมืองการปกครองของอยุธยาและรัตนโกสินทร์ได้ กระทั่งชัดเจนตรงความหมายเพียงใด และมีการเสนอให้ใช้คำอื่น ๆ เช่น "ระบบศักดินา" "รัฐสมบูรณาญาสิทธิ" เป็นต้น กุญชรินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : พรหมแดนแห่งความรู้, วารสารธรรมศาสตร์, 11 : 2 (มิถุนายน 2525), หน้า 6-54.

พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ในฐานะผู้ปกครองหรือมูลนาย มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น โดยผ่านการสมรสและอยู่ในระบบราชการเดียวกัน การทำบุญ การค้าและการศึกษาที่ปลูกฝังค่านิยมกับมาตรฐานทางวัฒนธรรมอันเดียวกัน¹ แต่ภายในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองสมัยอยุธยา มีความแตกต่างในฐานะ ยศ ศักดิ์ ซึ่งปรากฏให้เห็นชัดเจนในสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ประกาศใช้กฎหมายเทียบรางวัล² และพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง³ แสดงให้เห็นสถานภาพของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางสมัยอยุธยาในลักษณะต่าง ๆ เป็นครั้งแรก ดังต่อไปนี้

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สังคม-เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น : ฐานปัทม์และแม่น้ำคางขององค์เจดีย์, ศรีรามเทพนคร, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2527), หน้า 62.

² ปี พ.ศ. ที่ออกกฎหมายเทียบรางวัลตรงกับ 720 ปีชวค ในพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงให้เป็น ค.ศ. ว่า ค.ศ. 1458 David K, Wyatt ใช้ ค.ศ. 1468 ซึ่ง ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ กล่าวว่า วันเดือนปี ครั้งหลังนี้น่าจะถูกคอง เมื่อไต่พิจารณาเหตุผลแวดล้อมในสมัยนั้น ญ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิเศษ, 2521), หน้า 406-407.

³ ปี พ.ศ. ที่ออกพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง นั้นระบุ 1298 ปีจอ ในพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงให้วันเดือนปี ตรงกัน พ.ศ. 1998 ญ เรื่องเดียวกัน, หน้า 406.

สถานภาพของพระมหากษัตริย์

กฎมณเฑียรบาล¹ ใ้กระบวนว่า มีสถานภาพสูงสุดในสังคมมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตคนทุกคนในสังคมไม่ว่าจะมาจากพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางฝ่ายทหาร พลเรือน สมณชีพราหมณ์ ฯลฯ และมีพระราชอำนาจสูงสุดอยู่เหนือแผ่นดินทั่วราชอาณาจักรและหัวเมืองประเทศราช²

สถานภาพสูงสุดของพระมหากษัตริย์ในฐานะเจ้าของแผ่นดินและเจ้าของชีวิตคนในรัฐทั้งหมดนี้ถูกยืนยันยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาพราหมณ์ที่ครอบงำราชสำนักอยู่ขณะนั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต้องทำพิธีบรมราชาภิเษก โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีอุ้มพระมหากษัตริย์ขึ้นบนพระภัทรวิบุลย์ พระมหากษัตริย์จะเสด็จขึ้นเองไม่ได้และพราหมณ์เป็นผู้ถวายพระสุพรรณบัตร จารึกพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ถวายพระมหามงกุฏ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระแสงอัญญาวุธ แล้วทูลถวายแผ่นดินประกาศเกียรติยศ พระมหากษัตริย์ต้องรับพระราชโองการเป็นปฐม³

¹มีการสันนิษฐานกันว่า กฎมณเฑียรบาล มีการประกาศใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (อู่ทอง) มาแล้ว ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ราช, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายพงษ์เจริญ สงศิริ ณ เมรุวัดชากุดทอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516), หน้า 54. และ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523), หน้า 116-125.

²กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, "กฎมณเฑียรบาล," (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2505), หน้า 69.

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร....., หน้า 20-21.

เหตุที่มอบหมายให้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีบรมราชาภิเษกนั้นอยู่ที่การยอมรับว่าพราหมณ์ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของเทพสูงสุดได้ประทานพระราชทานอำนาจให้กับพระมหากษัตริย์ เพื่อนำไปใช้ปกครองอาณาจักรวรรณาอีกทีหนึ่งนั่นเอง ทั้งนี้ความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์จึงอยู่ที่พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำอย่างครบถ้วน

การให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางศาสนา, เครื่องยศต่าง ๆ ที่เป็นสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียวนี้ ได้กลายเป็นเครื่องยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ผู้มีอำนาจและความสามารถควบคุมราชสำนักด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นรัฐประหารโดยกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์หรือรัฐประหารโดยกลุ่มขุนนาง เมื่อสามารถควบคุมราชสำนักและได้ประกอบพิธีบรมราชาภิเษก โดยพราหมณ์เป็นผู้มอบพระราชโองการจากเทพให้ได้อย่างครบถ้วน ผู้มีอำนาจที่ผ่านพิธีกรรมนั้นก็มิได้มีสถานภาพความเป็นกษัตริย์อันศักดิ์สิทธิ์อย่างสมบูรณ์ไม่แตกต่างจากผู้สืบราชสมบัติจากการที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนพระราชทานให้ เช่นพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาหลายพระองค์ที่ขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการรัฐประหารได้ทำพิธีบรมราชาภิเษกแทบทุกพระองค์ ทำให้พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่มีเสถียรภาพจนกว่าจะมีผู้ทำทลายพระราชอำนาจได้สำเร็จและประกอบพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง

สถานภาพของพระบรมวงศานุวงศ์

กฎมณเฑียรบาล ที่ประกาศใช้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้จัดแบ่งพระบรมวงศานุวงศ์ใหม่สถานภาพสูงค่ากันดังนี้¹

1. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี มีฐานันดรศักดิ์เป็นสมเด็จหนอพระพุทธเจ้า จัดเป็นอันดับสูงสุดในพระบรมวงศานุวงศ์
2. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากอัครชายา ชั้นที่เรียกว่าแม่ยั่วเมือง มีฐานันดรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราช

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, "กฎมณเฑียรบาล," หน้า 70-71.

3. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระราชมารดา ซึ่งทรงเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์ หรือเรียกว่า พระเจ้าลูกเขอกินเมืองลูกหลวง ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวงเขอ

4. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระราชมารดาที่มีกำเนิดเป็นหลานของพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่า หลานหลวงทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวง

5. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระสนม ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระเยาวราช

ฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ตามกฎมณเฑียรบาลมีลักษณะการให้ความสำคัญกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นพระราชโอรสมากกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ฐานอื่น ๆ นอกจากนี้ในฐานะพระราชโอรสด้วยกันยังแตกต่างกัน เช่น ตำแหน่งพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีมีสกุลยศเป็นสมเด็จหนอพระพุทธเจ้า มีฐานะทางสังคมสูงกว่าพระราชโอรสอื่น ๆ ไม่ว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชและพระเจ้าลูกเขอกินเมืองลูกหลวงทั้งที่ว่า

"สมเด็จหนอพระพุทธเจ้าที่ทพยานทอง พระอุปราชที่ทพยานนาค....
หนอพระพุทธเจ้า นิ่งฉิ่งเทริก พระอุปราชนึ่งฉิ่งทองพระโรง เคียง
ทองสูง 2 ศอกมีเบาะเจียม พระเจ้าลูกเขอสมเมือง นิ่งฉิ่งสูงศอกหนึ่ง
มีเจียมขลิบ...." ¹

การจัดแบ่งสกุลยศตามกฎมณเฑียรบาล ในลักษณะนี้เป็นการจัดแบ่งสถานภาพของพระราชโอรสตามชาติกำเนิดที่แตกต่างกันในฐานะของพระราชมารดาเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยังมีการจัดแบ่งให้พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับทรงกรม เป็นการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางราชการได้รับศักดิ์นาเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ทำให้ฐานะของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงกรมสูงกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่ได้ทรงกรม ดังที่ปรากฏใน "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ที่มีการประกาศใช้ในสมัยนี้

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, "กฎมณเฑียรบาล," หน้า 71-72.

ศักดินาของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับทรงกรมและไม่ได้ทรงกรม¹

	<u>ไม่ได้ทรงกรม</u>	<u>ทรงกรม</u>
พระอนุชาธิราช	20,000	50,000
พระเจ้าลูกเธอ	15,000	40,000
พระมหาอุปราช	—	100,000
พระอนุชา	7,000	15,000
พระเจ้าลูกเธอ	6,000	15,000
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ		
พระเจ้าหลานเธอ	4,000	11,000
หม่อมเจ้า	1,500	—

ตำแหน่งของพระบรมวงศานุวงศ์ใน "พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ตำแหน่งพระมหาอุปราช เป็นตำแหน่งที่มีอริยยศสูงสุดที่มีศักดินาถึง 100,000² มากกว่าตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์ฐานอื่น ๆ และยังมีพระราชอำนาจในการปกครองผู้คนในกรมของพระองค์เอง ซึ่งตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" นี้ก็ไม่ได้มีเฉพาะว่าจะมาจากพระอนุชาหรือพระราชโอรส³ ส่วนตำแหน่งของพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีศักดินารองลงมา ได้แก่ ตำแหน่ง

¹กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, "พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน," หน้า 219-220.

²สมัยรัตนโกสินทร์ เรียกว่า ตำแหน่ง "วังหน้า" หรือ "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล"

³ตำแหน่ง "มหาอุปราช" ตามพระโอยการตำแหน่งนาพลเรือนนี้ ในรัชสมัยแรก ๆ ที่มีการประกาศใช้ อาจจะเป็นตำแหน่งที่ชี้เฉพาะก็ได้สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีสกุลยศแตกต่างกัน แต่ได้มีการแก้ไขคักแปลงต่อ เคิมในรัชสมัยต่อมาให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งปรากฏในกฎหมายทุกฉบับของสมัยอยุธยาที่มีการแก้ไขชำระคักแปลงต่อ เกินอยู่ตลอดเวลา คู ม.ร.ว.อคิด รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416, หน้า 394-409.

พระอนุชาธิราชได้รับศักดินาเมื่อทรงกรมแล้ว 50,000 มากกว่าตำแหน่งพระเจ้าลูกเธอที่ทรงกรมได้รับศักดินา 40,000 ¹ และมากกว่าพระเจ้าลูกเธอในชั้นที่ 5 ที่ได้รับศักดินาเมื่อทรงกรม 15,000 ²

กล่าวได้ว่า กฎหมายที่มีการประกาศใช้ในรัชสมัยเดียวกันทั้งสองฉบับดังกล่าวมีความแตกต่างกันในเรื่องการให้ความสำคัญในฐานะชาติกำเนิดของพระบรมวงศานุวงศ์ ขณะที่กฎหมายเหียรบาลให้ความสำคัญในฐานะชาติกำเนิดของพระราชโอรสในทางสังคม โดยเฉพาะตำแหน่ง "สมเด็จพระพุทธเจ้า" ที่ประสูติจากพระอัครมเหสีมีฐานะทางสังคมสูงสุดเหนือพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง แต่พระโอรสทรงตำแหน่งนาพลเรือนให้ความสำคัญกับตำแหน่งทางราชการหรือตำแหน่งทางการบริหาร ตำแหน่ง "มหาอุปราช" เป็นตำแหน่งที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้รับทรงกรมและมีศักดินาสูงสุดถึง 100,000 จัดอยู่ในฐานะเหนือกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวงและขุนนางฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายสมัยอยุธยา

สถานภาพของขุนนาง

เสนาบดีตำแหน่งเจ้าพระยา ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีปรากฏ 3 ตำแหน่ง ได้แก่ ตำแหน่งเจ้าพระยามหาอุปราช และเจ้าพระยาจักรี สมุหนายก และ

¹ซึ่ง ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์, ที่ความว่า พระเจ้าลูกเธอที่มีศักดินาเมื่อรับกรม 40,000 นี้เป็นตำแหน่ง "พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า" ในสมัยรัตนโกสินทร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

²ซึ่ง ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์, ที่ความว่า เป็นตำแหน่ง "พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า" ในสมัยรัตนโกสินทร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

³ควอริช เวลส์ (แต่ง), การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 42.

เจ้าพระยามหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหม ตำแหน่ง 2 ตำแหน่งแรกเป็นตำแหน่งขุนนางฝ่ายพลเรือน¹ และตำแหน่งหลังเป็นตำแหน่งขุนนางฝ่ายทหาร²

สำหรับตำแหน่งเจ้าพระยามหาอุปราช นั้นเข้าใจว่าเป็นตำแหน่งสำคัญมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ลาลูแบร์ กล่าวไว้ว่า ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ยื่นต่อหน้าพระพักตร์เมื่อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์³

ในรัชสมัยนี้ตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี สมุหนายก ทำหน้าที่ดูแลกิจการบ้านพลเรือน และตำแหน่งเจ้าพระยามหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหม ดูแลกิจการทหาร ส่วนตำแหน่ง "พระยา" นั้นเป็นเสนาบดีควบคุมจตุสดมภ์ เวียง วัง คลัง นา นอกนั้นเป็นขุนนางระดับต่ำลงไป ได้แก่ ตำแหน่ง พระ หลวง ขุน หมื่น พัน เป็นต้น

ขุนนางที่ได้รับพระราชทานยศดังกล่าวจะได้รับพระราชทานราชทินนามและศักดินาตามยศด้วย ดังต่อไปนี้

เจ้าพระยา	ศักดินา	10,000
พระยา	ศักดินา	1,000-10,000
พระ	ศักดินา	1,000-5,000
หลวง	ศักดินา	800-3,000
ขุน	ศักดินา	200-1,000
หมื่น	ศักดินา	200-800
พัน	ศักดินา	100-400 ⁴

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," หน้า 224.

² เรื่องเดียวกัน, "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง," หน้า 278.

³ ลาลูแบร์ (แต่ง), จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, เล่ม 1, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 425.

⁴ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, หน้า 225-327.

"ศักดิ์นา" ของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางตาม "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" นี้เป็นเครื่องหมายแสดงเกียรติยศ ซึ่งมีการตีความหมายลึกซึ้งไปกว่านั้น ในลักษณะต่าง ๆ ดังเช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณราชานุภาพ ทรงกล่าว่า จำนวนศักดิ์นาของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมาถึง จุดประสงค์ ในระยะแรกมอบให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของมีกรรมสิทธิ์ที่ดินมากน้อยกว่ากันตามยศ เพื่อประสงค์ มิให้ผู้ใดหวังที่นาเอาไว้เกินกำลังจะทำให้เกิดผลได้¹ สมสมัย ศรีสุทรพรรณ กล่าวว่าเป็นการมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินและยังขยายไปถึง เป็นกรรมสิทธิ์ในผลผลิตจากที่ดินและคนที่ทำกินบนดินนั้น ๆ²

นอกจากนี้ยังมีการตีความหมายว่า จำนวนศักดิ์นาเกี่ยวข้องกับกำลังไพร่ในสังกัด ดังเช่น ควอริช เวลส์ และ อัญชลี สุธาชัยณ์ มีความเห็นตรงกันว่า แม้เดิมอาจจะมีพื้นฐานมาจากการแบ่งที่ดิน แต่ลักษณะดังกล่าวได้เปลี่ยนไปเป็นระบบที่มีพื้นฐานอยู่ที่กำลัง³ และยังมี การตีความในลักษณะกว้าง ๆ ว่าเป็นเครื่องกำหนดหน้าที่ ขอบข่าย ความรับผิดชอบ อภิสิทธิ์ สิทธิและอำนาจ และฐานะในสังคมของคนในสมัยอยุธยาตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ ทาส ผู้ที่ตีความในลักษณะนี้ ได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ขจร สุขพานิช

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," ประวัติศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 16.

² สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดิ์นาไทย, (กรุงเทพฯ : ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2522), หน้า 147-148.

³ ควอริช เวลส์, การปกครองไทยและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 75-78. และ อัญชลี สุธาชัยณ์, ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523, หน้า 40.

และ มุขกร กาญจนจारी เป็นคน¹

ไม่ว่าจะให้ความหมาย "ศักดิ์ทินา" ว่าเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือสิทธิการครอบครองกำลังคนหรือสิทธิในอำนาจหน้าที่ฐานะในสังคม ฯลฯ ผู้ที่มีศักดิ์ทินาสูงสุดในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองที่ประกาศใช้ในคณอยุธยา นั้นคือ ตำแหน่งมหาอุปราช ซึ่งไม่ใคร่ระบุชัดเจนว่าเป็นตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ แต่เป็นตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์อยุธยา มักจะแต่งตั้งพระราชโอรสหรือพระอนุชาให้ดำรงตำแหน่งตลอดสมัยอยุธยา

สิทธิการสืบราชสมบัติตามกฎหมายเพ็ชรบาล และพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน

กฎหมายทั้งสองฉบับที่ระบุ ชาติกำเนิดและตำแหน่งทางการเมืองการปกครองของพระบรมวงศานุวงศ์ให้เหนือกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ฐานะอื่น ๆ และขุนนางทั้งปวง ยังมีความคลุมเครือในสิทธิการสืบราชสมบัติของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งไม่ใคร่ระบุให้ชัดเจนว่า ตำแหน่ง "สมเด็จพระพุทธราชาธิราช" หรือ ตำแหน่ง "มหาอุปราช" เป็นตำแหน่งรัชทายาทผู้สืบราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศและพระเจ้าเอกทัศ และ ควอริช เวลส์ มีความเห็นตรงกันว่า ตำแหน่ง สมเด็จพระพุทธเจ้า และตำแหน่งมหาอุปราช เป็นตำแหน่งรัชทายาทผู้สืบราชสมบัติเหมือนกัน² และในชั้นแรกคงจะตั้งพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสี

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมสมัยอยุธยา," ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 55-56. และนักวิชาการท่านอื่น ๆ ได้แก่ ชจร สุขพานิช และ มุขกร กาญจนจारी, ในสุภรัตน์ เลิศพานิชกุล, "ระบบศักดิ์ทินา," วารสารธรรมศาสตร์, 6 : 1, (มิถุนายน-กันยายน 2519), หน้า 22-28.

²ควอริช เวลส์, (แต่ง), การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 49. และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 524.

หรือพระอัครชายาคนใดคนหนึ่งเป็นรัชทายาท "มหาอุปราช" แล้ว "บรรดาศักดิ์ สมเด็จพระเอกอัครราชเจ้า เป็นของที่คั่งขึ้นทีหลัง" ¹

แต่อย่างไรก็ตามตำแหน่งทั้งสองก็ไม่ได้ถือเป็นประเพณีที่จะปฏิบัติต่อมาทุกรัชสมัย โดยเฉพาะตำแหน่ง "สมเด็จพระเอกอัครราชเจ้า" นั้น ปรากฏแต่งตั้งในรัชกาลเดียวครั้ง เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดฯ แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระอาทิตย์วงศ์ให้ดำรงตำแหน่งมหาอุปราชให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เมื่อพระราชบิดาสวรรคต สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร ² หลังจากนั้นมาไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่ามีการแต่งตั้งพระราชโอรสให้มีสกุลยศ คั่งกล่าวอีกเลย

สกุลยศของพระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะพระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสี ปรากฏยศ "เจ้าฟ้า" ไม่ว่าจะประสูติจากพระอัครมเหสี หรือพระอัครชายา หรือเกิดด้วยลูกหลวงหลานหลวง ต่างได้รับสกุลยศเป็น "เจ้าฟ้า" เหมือนกันหมด ³ สืบเนื่องจากการส่งพระราชโอรสไปปกครองเมืองลูกหลวงในสมัยก่อนอยุธยามีฐานะเสมือนหนึ่งเจ้าประเทศราช จึงได้รับการขนานพระนามว่า "เจ้าฟ้า" ⁴

ส่วนตำแหน่ง "มหาอุปราช" นั้นเป็นตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาทรงโปรดแต่งตั้งแทบทุกรัชกาล และผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้ส่วนใหญ่ได้สืบทอดราชสมบัติต่อมา แต่ก็ไม่ได้เป็นตำแหน่งที่มอบให้เฉพาะพระราชโอรสเท่านั้น พระราชอนุชาหรือขุนนางผู้ทำ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 632.

² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาก), (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 18-19.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ขรรณเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภาควิทยาลัย, 2501), หน้า 6.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

ความดีความชอบก็สามารถได้รับพระราชทานตำแหน่งนี้เช่นกัน ดังเช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวร พระราชอนุชาพระเอกาทศรถ ทรงดำรงตำแหน่งมหาอุปราชและไต่ขึ้นครองราชสมบัติต่อมา¹ และในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ไม่ได้ทรงโปรดแต่งตั้งพระราชโอรสผู้ใดดำรงตำแหน่ง ทรงโปรดฯ แต่งตั้งจมื่นศรีสรภักษ์ ขุนนางผู้สนับสนุนการชิงราชสมบัติดำรงตำแหน่ง มหาอุปราช เป็นต้น² และบางรัชกาลยังไม่โปรดแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใดดำรงตำแหน่งนี้ด้วย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ที่มาจากการแย่งชิงราชสมบัติหรือมาจากเป็นขุนนางมาก่อน เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง³ และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ทรงโปรดฯ แต่งตั้งตำแหน่งนี้⁴ ตำแหน่งมหาอุปราชจะมาได้รับการแต่งตั้งเป็นประเพณีทุกรัชกาลในสมัยพระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง

ปัญหาการแต่งตั้ง "มหาอุปราช" ก่อนราชวงศ์บ้านพลูหลวง

ช่วงตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (สามพระยา) ผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่แต่งตั้งพระราชโอรสให้ดำรงตำแหน่ง "มหาอุปราช" เป็นครั้งแรก คือ พระมหาอุปราช พระราเมศวร ทรงโปรดฯ ให้ไปครองเมืองพิษณุโลก⁵ และหลังจากนั้นมาจนถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (หน่อพุทธางกูร) มีการแต่งตั้งพระราชโอรสดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชโดยสม่ำเสมอ ช่วงนี้ไม่ปรากฏปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองการแย่งชิงราชสมบัติเช่นก่อนหน้านั้นที่มีการส่งพระราชโอรสไปครองเมืองลูกหลวงต่าง ๆ และพระราชโอรสผู้ครองเมืองลูกหลวงต่างสละสมกำลังอำนาจเข้าแย่งชิงราชสมบัติ ดังเช่นคราวเจ้าอ้ายพระยากับเจ้ายี่พระยา ขนช่วงแย่งชิงราชสมบัติกันปลายสมัยสมเด็จพระ-

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)... หน้า 188-307.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 341-359.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 367-410.

⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1, หน้า 440.

อินทราชา¹ ถึงสิ้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (สามพระยา) ได้รับราชสมบัติแทนปัญหาการส่งพระราชโอรสหลายพระองค์ไปครอง เมือง ลุกหลวงทำให้มีกำลังอำนาจเสมอกัน เพื่อป้องกันความขัดแย้งทางการเมืองในปัญหาการสืบ ราชสมบัติ ดังนั้นจึงทรงโปรดแต่งตั้งให้พระราชโอรสดำรงตำแหน่งมหาอุปราช มีอำนาจ และเกียรติยศรองจากพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว

นับได้ว่า การแต่งตั้งตำแหน่ง "มหาอุปราช" ได้ลดปัญหาความขัดแย้งในการสืบ ราชสมบัติไปได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ประกอบกับสภาวะบ้านเมืองช่วงนี้ที่สมเด็จพระบรมไตร โลกนาถผู้สืบราชสมบัติต่อมาทรงสามารถขยายพระราชอำนาจไปยังหัวเมืองประเทศราช โดยเฉพาะหัวเมืองเหนือที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ทำให้เกิดความมั่นคงแก่ราชอาณาจักรปราศจากการรุกรานจากภายนอก²

หลังจากนั้นมามีปัญหาในการแต่งตั้งตำแหน่ง "มหาอุปราช" อย่างมากด้วยเงื่อนไข หลายประการดังนี้ ประการแรก พระโอรสทรงพระเยาว์ไม่ได้โปรดแต่งตั้งเป็นพระมหา อุปราช ประการต่อมา สถานการณ์การเมืองภายนอก การรุกรานของพม่า และเงื่อนโซ่ สุกท้ายคือ พระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ภายหลังสงครามหรือการแย่งชิงราชสมบัติมักจะ แต่งตั้งผู้สนับสนุนให้ทำการสำเร็จดำรงตำแหน่งนี้เพื่อตอบแทนความกตเวทิตา ทำให้เกิด ปัญหาความขัดแย้งในสิทธิการสืบราชสมบัติกับพระราชโอรส ก็จะโต้เถียงกันไปข้างหน้า

หลังจากสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 เป็นต้นมา เมื่อสมเด็จพระไชยราชาสวรรคต ขณะที่พระราชโอรส พระยอดฟ้า ทรงพระเยาว์ ท้าวศรีสุภาจันทรพระมเหสีได้สำเร็จราชการ แทน ได้ร่วมกับขุนรวงศาธิราช จับพระยอดฟ้าสำเร็จโทษ และขุนรวงศาธิราชตั้งตัวเป็น พระมหากษัตริย์ได้ 42 วัน ก็ถูกสำเร็จโทษโดยพระเพ็ชรราชา เชื้อพระวงศ์ และขุนพิเรนทร

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 440.

² ชาญวิทย์ เกษนครศิริ, "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยก่อนอยุธยา (1893-1991)," วารสารธรรมศาสตร์, 6 : 1, หน้า 39-52.

เทพ เมื่อพระเพ็ชรราชา โคขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและได้ประกาศ
 แกร่งขุ่นพิเรนทร เทพขุนนางที่เป็นกำลังสนับสนุนให้ทรงพระนามว่า "พระมหาธรรมราชา"
 ครองเมืองพิษณุโลก¹ เหตุการณ์ในช่วงนี้มีศึกสงครามกับพม่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ได้เสด็จออกจากราชสมบัติโคถวายราชสมบัติให้กับพระมหินทรราชาพระราชโอรส เป็นเหตุ
 ให้พระมหาธรรมราชาไม่พอพระทัยไปเข้ากับพม่า ทำให้กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่าเป็น
 ครั้งแรก

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่ว่า ทำไมพระมหาธรรมราชาจึงไม่พอพระทัยกับการที่สมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิทรงพระราชทานราชสมบัติให้กับพระราชโอรสเป็นไปได้อย่างไรไม่ว่า เมื่อ
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้วทรงแกร่งขุ่นพิเรนทรเทพเป็นพระมหา
 ธรรมราชา คำรงค์ตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" ถวายเพื่อตอบแทนความดีความชอบแล้วให้ไป
 ครองเมืองพิษณุโลกเช่นสมัยก่อนหน้านั้นที่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงแกร่งขุ่น พระ
 ราเมศวร พระราชโอรสคำรงค์ตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" ไปครองเมืองพิษณุโลกและกลับ
 มาครองราชสมบัติเมื่อพระราชาธิราชสวรรคต

พระมหาธรรมราชา ทรงได้รับแกร่งขุ่นเป็น "พระมหาอุปราช" หรือไม่ยังเป็นที
 ตกเตียงกันอยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชวิจารณ์ว่า
 พระมหาธรรมราชาไม่ได้รับแกร่งขุ่นเป็น "พระมหาอุปราช" ดังที่ว่า

"จึงโปรดให้เป็นพระมหาธรรมราชาขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก พระราชทานพระราช
 ธิกาในพระอัครมเหสี ทรงพระนาม พระวิสุทธิกษัตริย์ ขึ้นไปเป็นตำแหน่งพระอัครมเหสีเมือง
 พิษณุโลก แต่มิได้ตั้งให้เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งได้รับราชสมบัติสืบไป"²

เช่นเดียวกัน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกล่าวหาว่า

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)..... หน้า 32.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาว
 ดาร..... หน้า 37.

"สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ค้างขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชา ไปครองเมืองพิษณุโลก เข้าใจว่าไปเป็นเจ้าครองเมืองตามแบบซึ่งเคยมีมา แด่ก่อน ท่านองเป็นพระเจ้าประเทศราชมิใช่เป็นรัชทายาท เพราะสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมี พระราเมศวรและสมเด็จพระมหินทราธิราชเป็นพระราชโอรสอยู่ถึง 2 พระองค์ คงปลงพระทัยให้ใน 2 พระองค์นี้เป็นรัชทายาท แต่ไม่ตั้งใจออกไปครองเมือง เอาไว้ทำราชการในราชธานีทั้ง 2 พระองค์" ¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระปิยมหาราชานุภาพ ทรงมีความเห็นร่วมกันว่า ขุนพิเรนทรเทพ ไม่ได้รับพระราชทานให้ดำรงตำแหน่ง "มหาอุปราช" แต่เอกสารชั้นรองหลายฉบับได้กล่าวยืนยันว่า พระมหาธรรมราชา ทรงรับพระบัณฑูร แทบทั้งสิ้น เช่น ในคำให้การชาวกรุงเก่า ถึงแม้ว่าจะมีเนื้อหาขัดแย้งกันดังที่กล่าวไว้ว่า พระสุธรรมราชา เป็นพระราชอนุชาพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่ก็กล่าวถึงการแสดงสิทธิการสืบราชสมบัติของพระสุธรรมราชา ที่ว่า

"เวลานั้นมีกษัตริย์ 2 พระองค์คือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระองค์หนึ่ง พระสุธรรมราชาพระองค์หนึ่ง.... ฝ่ายเมื่อพระมหาจักรพรรดิซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา นั้น เมื่อพระมหินทราธิราช ราชโอรสทรงพระเจริญขึ้นมีพระราชประสงค์จะให้พระมหินทราธิราชครองราชสมบัติ จึงทรงตั้งพระมหินทราธิราชไว้ในตำแหน่งรัชทายาท ขอความอันทราบไปถึงพระสุธรรมราชา พระสุธรรมราชาก็น้อยพระทัยว่า พระเชษฐาไม่ยกย่องพระองค์จึงต้องแข็งเมือง" ²

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึงตำแหน่งของขุนพิเรนทรเทพไว้อย่างชัดเจนว่า

"ขุนพิเรนทรเทพ เป็นปฐมคิดเอาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ให้รับพระบัณฑูรครองเมืองพิษณุโลก" ³

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1, หน้า 633.

²"คำให้การชาวกรุงเก่า," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 76.

³พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)....., หน้า 32.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า
 "ขุนพิเรนทรเทพ ปฐมคิกเอา เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าให้รับพระ
 บัณฑูรครอง เมืองพิษณุโลก" ¹

สรุปจากเอกสารเหล่านี้ได้ว่า ขุนพิเรนทรเทพ ได้รับแต่งตั้งให้อยู่ในฐานะ "มหา
 ออุปราช" เป็นตำแหน่งที่มีกำลังและอำนาจรองลงมาจากพระมหากษัตริย์ มีสิทธิจะโค่นขึ้นครอง
 ราชสมบัติเช่นผู้ดำรงตำแหน่งก่อนหน้านี้ ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ความไม่พอใจต่อสมเด็จ
 พระมหาจักรพรรดิ แต่งตั้งพระราชโอรสให้เป็นพระมหากษัตริย์ ทำให้ไม่น่าจะเป็นไปได้
 ความข้อสันนิษฐานที่ว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ได้โปรดแต่งตั้ง ขุนพิเรนทรเทพ ให้เป็น
 "พระมหาอุปราช"

นอกจากนี้สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ยังทรงแสดงความคิดเห็นอีกว่า
 ตำแหน่ง

"พระมหาอุปราช (จะเรียกว่า หนอสมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตาม หรือเรียก พระ
 มหาอุปราชก็ตาม) ผู้ซึ่งโค่นกษัตริย์เป็นรัชทายาทนั้นในชั้นเดิมคงจะเป็นแต่พระราชโอรสและ
 คงจะมีทุกรัชกาล....." ²

การที่ทรงเชื่อว่า ตำแหน่งพระมหาอุปราชเป็นตำแหน่งเดียวกับ "สมเด็จหนอ
 พระพุทธเจ้า" ซึ่งแต่งตั้งให้เฉพาะพระราชโอรส จึงไม่ทรงจัดให้ขุนพิเรนทรเทพ ได้รับ
 ตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" เนื่องจากไม่ใช่พระราชโอรส ³ และทรงได้อธิบายต่อมาว่า
 สมัยสมเด็จพระนเรศวรที่พระเอกาทศรถพระอนุชา ได้รับตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" มิใช่
 เพราะว่าเป็นสมเด็จพระนเรศวร ทรงแต่งตั้งพระอนุชา แต่เป็นเพราะพระเอกาทศรถได้รับ
 แต่งตั้งเป็นพระบัณฑูรน้อยมาแต่สมัยพระราชบิดาแล้ว ⁴

¹พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1, หน้า 137.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 632.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 633.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 633.

การยึดถือ เช่นนี้ว่าตำแหน่งพระมหาอุปราชกับตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้า เป็นตำแหน่งเดียวกัน และมีการปฏิบัติตามกฎมณเฑียรบาลตลอดมาในการยกย่องพระราชโอรส อยู่ในฐานะรัชทายาท ทำให้ไม่สามารถจะอธิบายความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงก่อนเสียกรุงนี้ให้ชัดเจนว่าเป็นปัญหาความขัดแย้งในสิทธิการสืบราชสมบัติ

การขึ้นมาของพระมหากษัตริย์โดยวิธีการแย่งชิงราชสมบัติด้วยการสนับสนุนทางการเมืองจากผู้มีอำนาจ ทำให้ต้องมีการตอบแทนความดีความชอบให้สูงสุด เพื่อรักษาเสถียรภาพของพระองค์ เช่น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงแต่งตั้งขุนพิเรนทรเทพ ให้เป็น "มหาอุปราช" แต่ขณะเดียวกันพระองค์ก็ไม่ได้ปฏิบัติตามประเพณีที่เคยมีมาในเรื่องตำแหน่ง "มหาอุปราช" อยู่ในฐานะรัชทายาท โปรดแต่งตั้งพระราชโอรสก่อให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องสิทธิการตำแหน่งเกิดปัญหาการเมืองภายใน ซึ่งความขัดแย้งทางการเมืองในลักษณะนี้ได้มีตลอดมาหลังจากนั้น ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์อยุธยาที่ทรงขึ้นมาจาก การสนับสนุนทางการเมืองของพระอนุชาหรือขุนนาง

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากพระองค์ไม่มีพระราชโอรส เมื่อเสด็จสวรรคต พระเอกาทศรถ พระมหาอุปราช ผู้เป็นพระอนุชา ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อมา โดยปราศจากความขัดแย้งทางการเมือง และพระองค์ได้โปรดฯ แต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นดำรงตำแหน่ง "มหาอุปราช" ตามประเพณี แต่พระราชโอรสที่ได้รับแต่งตั้ง ทิวศกไปเสียก่อน เมื่อพระองค์สวรรคตโดยไม่ตรัสมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ พระราชโอรสอีกพระองค์ กังนั้น

"ท้าวพระยา เสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย พร้อมทั้งพระสังฆราชคามวาสี อรัญวาสี ปรีक्षाกัน เสร็จอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวภาคย์ ซึ่งเสด็จพระเนตรข้างหนึ่ง ขึ้นฉานพิภพ" ¹

กษัตริย์สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ ฐานานอำนาจทางการเมืองมาก่อน ทำให้พระพิมพ์ลธรรม แย่งชิงราชสมบัติได้สำเร็จเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าทรงธรรม ขณะเดียวกันก็ทรงตอบแทนความดีความชอบ จมื่นศรีสรักษ์ ขุนนางผู้สนับสนุนให้เป็นพระมหาอุปราชอยู่

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)..... หน้า 328.

ไว้ 3 วัน ประชวรทิวศค¹ และพระองค์ไม่ได้อำนาจแก่ตั้งพระราชโอรสผู้ใดเป็น "มหาอุปราชา" ขณะนั้นทรงมีพระราชโอรส 3 พระองค์คือ พระเชษฐา พระศรีศิลป์ และพระอาทิตย์วงศ์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สวรรคตโดยไม่มีอัครราชสมบัติให้ผู้ใด ทำให้บรรดาเหล่าเสนาบดีได้อัญเชิญพระเชษฐาธิราช พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ครองราชสมบัติ เป็นเหตุให้พระศรีศิลป์ พระราชโอรสพระองค์รองไม่พอพระทัย จึงไปของสุมผู้คนยังเมืองเพชรบุรี แลสมเด็จพระเชษฐาธิราชภายใต้การสนับสนุนของเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ได้ปราบปรามสำเร็จ²

สิทธิการสืบราชสมบัติของพระราชโอรส โดยการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง "มหาอุปราชา" ไม่ได้รับการปฏิบัติติดต่อกันอย่างสม่ำเสมอ พระมหากษัตริย์ในระยะหลังที่ขึ้นมาจากการอัญเชิญของเหล่าขุนนางชาครฐานอำนาจทางการเมือง เช่นกอนหนานันที่พระมหากษัตริย์มาจากตำแหน่งมหาอุปราชา ผู้มีอำนาจและกำลังพลเป็นฐานอำนาจเดิมทำให้สถานการณ์ของพระมหากษัตริย์ในระยะหลังนี้อ่อนแอมาก ต้องหวังพึ่งกำลังจากบรรดาขุนนางที่เติบโตขึ้นมาจากการขยายตัวของระบบราชการภายหลังการเสียกรุง พ.ศ. 2112 ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้ปรับปรุงการจัดระบบไพร่³ และการขยายอำนาจของราชธานีไปยังหัวเมืองมากขึ้น ทำให้ระบบราชการและขุนนางขยายตัวอย่างรวดเร็ว⁴

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

²วันวลิต, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182, แปลโดย วนาศรี สามนเสน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2523), หน้า 120.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

⁴สายชล วรรณรัตน์, พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, (พ.ศ. 2325-2352), วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, หน้า 6-7.

ดังนั้นในระยะเวลาเพียง 10 ปีเท่านั้น หลังจากพระเอกาทศรถสวรรคต (พ.ศ. 2163) ปรากฏว่า เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ได้สร้างสมอำนาจภายหลังการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยการเป็นผู้นำในการปราบปรามชาวญี่ปุ่นประมาณ 500 คน ที่กอกบฏและตั้งแก่นันมากก็ได้ได้รับความดีความชอบ สร้างสมอำนาจกำลังไพร่พลมากขึ้นจนในที่สุดทำการสำเร็จโทษสมเด็จพระเชษฐาธิราชได้สำเร็จใน พ.ศ. 2171¹ แต่ไม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติในทันทีทันใด ถวายราชสมบัติให้พระอาทิตย์วงศ์ผู้เยาว์วัยและปลดออกในที่สุดสถาปนาคนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน พ.ศ. 2172 นับเป็นความสำเร็จของขุนนางฝ่ายปกครองผู้กุมกำลัง อันเป็นผลผลิตของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจภายหลังจากเสียกรุง พ.ศ. 2112

ขณะเดียวกันสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ไม่ทรงโปรดแต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใดครองตำแหน่งพระมหาอุปราช กวядขณะนั้นพระอนุชา พระศรีสุธรรมราชา ผู้สนับสนุนทางการเมืองซึ่งพระองค์มอบให้ดำรงตำแหน่งวังหลัง ยังทรงมีอำนาจอยู่เพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมืองจึงไม่โปรดแต่งตั้งผู้ใดดำรงตำแหน่ง มหาอุปราช แต่เมื่อทรงประสูติแล้วทรงมอบราชสมบัติให้ เจ้าฟ้าชัย พระราชโอรส ทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองขึ้นมาอีก เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ พระราชโอรสพระองค์หนึ่งร่วมกับพระศรีสุธรรมราชาทำการแย่งชิงราชสมบัติเจ้าฟ้าชัยได้สำเร็จ พระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์และแต่งตั้งพระนารายณ์ พระราชนัคนกา ดำรงตำแหน่ง "พระมหาอุปราช" มีกำลังและอำนาจมากจึงแย่งชิงราชสมบัติภายหลังจากพระศรีสุธรรมราชาครองราชย์ได้ 2 เดือน²

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ได้โปรดตั้งตำแหน่ง "มหาอุปราช" ความขัดแย้งทางการเมืองในปัญหาการสืบราชสมบัตินำไปสู่การขึ้นมาใช้อำนาจของขุนนาง โดยการนำของพระเพทราชาอีกครั้งหนึ่ง

กล่าวได้ว่าช่วงนี้ หลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (หน่อพุทธางกูร) เป็นต้นมา การแต่งตั้งตำแหน่ง "มหาอุปราช" ไม่สม่ำเสมอและได้เปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมาย

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)..... หน้า 328-338.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 360-362.

เป็นการแก่งัด เพื่อตอบแทนความดีความชอบแก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้สนับสนุนทาง
การเมือง ทำให้เกิดสภาพความหลากหลายในสิทธิการสืบราชสมบัติ เกิดความขัดแย้ง
ของการเมืองอย่างสูงระหว่างพระราชอนุชากับพระราชโอรส พระราชโอรสกับพระราช
โอรสด้วยกันในปัญหาการสืบราชสมบัติ ทั้งนี้เมื่อขุนนางมีอำนาจมากขึ้นทำให้สิทธิการสืบราช
สมบัติในระยะหลังอยู่ในความเห็นชอบของเหล่าขุนนางเป็นสำคัญ ความต้องการรักษาเสถียร
ภาพของพระมหากษัตริย์ในระยะหลังจึงไม่โปรดแก่งัดผู้ใดขึ้นเป็น "มหาอุปราช" ทำให้
ขุนนางมีบทบาทและอำนาจเป็นอย่างมาก

ปัญหาการสืบราชสมบัติกับการเมืองสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง

สมเด็จพระเพทราชา ทรงขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง จากฐานะ
สามัญชนในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง การสืบราชสมบัติในกลุ่มพระบรมวงศานุ
วงศ์และขุนนางก่อนหน้านั้น และปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมสืบเนื่องมา จากใน พ.ศ. 2239
ได้เกิดภัยอย่างร้ายแรง เกิดเพลิงไหม้ตามบริเวณต่าง ๆ ข้าวแพง อากาศแห้งจัดจนเกิดไข้
ทรพิษระบาดไปทั่วราชอาณาจักร ทำให้ผู้คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก สภาวะข้าวยากหนัก
แพง¹ เกิดปัญหาการสร้างความมั่นคงให้กับราชวงศ์เป็นอย่างมาก

สมัยนี้เกิดกบฏของขุนนางและกบฏของไพร่ กบฏของขุนนางหัวเมืองเกิดขึ้น 2 ครั้ง
ได้แก่ กบฏพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมา และกบฏพระยารามเกษ เจ้าเมือง
นครศรีธรรมราช ส่วนกบฏไพร่ ได้แก่ กบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้าง²

สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของการกบฏในสมัยนี้ก็คือ การไม่ยอมรับฐานะการสืบ
ราชวงศ์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ประกอบกับภาวะความปั่นป่วนในปัญหาทางเศรษฐกิจและ
สังคมด้วย จึงเกิดการกบฏขึ้นมาโดยเฉพาะกบฏธรรมเถียรนั้น ในครั้งที่ปัญหาแย่งชิงราช

¹ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 เล่ม 21, "จดหมายเหตุของคณะบาทหลวง
ฝรั่งเศส," (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, 2511), หน้า 97-98.

²ทาร์นี โอสดารมย์ และ อัญชลี สุสายัณห์, "กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา,"
วารสารธรรมศาสตร์, 6 : 1, หน้า 52-69.

สมบัติยังคงอยู่ประชาชนยังไม่ทราบแน่ชัดว่า เจ้าฟ้าอภัยทศ เชื้อสายราชวงศ์ปราสาททองมีพระชนม์อยู่หรือไม่ เมื่อธรรมเถียร "คิดไปทีมน้ำให้เหมือนเจ้าฟ้าอภัยทศ สักแดงแกขาวชนบททั้งปวงว่า ตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ" ¹ จึงประสบความสำเร็จมีผู้เชื่อถือมาเข้าเป็นพวกมากมาย ²

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระเพทราชาจะสามารถกำจัดกบฏแต่ละครั้งได้สำเร็จ การกบฏแต่ละครั้งนั้นสะท้อนให้เห็นการไม่ยอมรับสิทธิการสืบราชสมบัติของพระองค์อย่างกว้างขวาง ดังนั้นนโยบายการสร้างความมั่นคงให้กับราชวงศ์ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การสร้างสิทธิธรรมโดยการสมรสกับเชื้อสายของราชวงศ์เก่า ทรงโปรดรับเอาเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระบรมราชกนิษฐาของสมเด็จพระนารายณ์เป็นมเหสีฝ่ายขวา รับเอาเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์เป็นพระอัครมเหสีฝ่ายซ้าย ³

การสร้างสิทธิธรรมของราชวงศ์ด้วยการสมรสกับราชวงศ์เก่าของสมเด็จพระเพทราชา เพื่อความชอบธรรมของราชวงศ์ทำให้สิทธิศักดิ์กษัตริย์ของราชวงศ์ได้รับการเน้นเป็นอย่างมากในรัชกาลนี้ และรัชกาลต่อมาพระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทรงโปรดฯ แต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ใหม่สกุลยศและอิสริยยศทุกรัชกาล พร้อมทั้งแต่งตั้งพระมเหสีครบตามตำแหน่ง

สกุลยศในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีดังนี้

1. เจ้าฟ้า
2. พระองค์เจ้า
3. หม่อมเจ้า

¹พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 505.

²วราวุฒิ์ โอสถารมย์ และ อัญชลี สุสายัณห์, "กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา," หน้า 64.

³พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 127.

4. หม่อมราชวงศ์¹

สมัยสมเด็จพระเพทราชา ทรงแต่งตั้งพระมหาลีศกรมทุกตำแหน่ง ไก่แก้ว เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ คำรงตำแหน่งมหาลีศฝ่ายขวา พระมหาลีศเดิมให้เป็นพระมหาลีศกลางและเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ คำรงตำแหน่งมหาลีศฝ่ายซ้าย ดังนั้น เจ้าพระขวัญ² พระราชโอรสในกรมหลวงโยธาเทพ พระมหาลีศฝ่ายขวา จึงดำรงฐานะ "เจ้าฟ้า" ตามตำแหน่งของพระราชมารดา สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ ทรงโปรดฯ แต่งตั้งพระอัครมเหสีพระนามว่า สมเด็จพระพันวา มีพระราชโอรสธิดา คำรงสกุลยศ เจ้าฟ้าทั้ง 3 พระองค์ คือ

1. เจ้าฟ้าเพชร
2. เจ้าฟ้าพร
3. เจ้าฟ้าหญิง (ไม่ปรากฏพระนาม)

และมีพระราชโอรสทวยพระสนมอีก 1 พระองค์ ทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าอินทร์ รวมพระราชโอรส พระราชธิดา ทั้งสิ้น 4 พระองค์³

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงมีพระชายาเดิม ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าทองสุกโปรดฯ แต่งตั้งให้เป็นพระอัครมเหสี มีพระราชโอรสธิดากับพระอัครมเหสี 5 พระองค์ คือ

1. เจ้าฟ้าหญิงเทพ
2. เจ้าฟ้าหญิงประทุม
3. เจ้าฟ้าชายนเรนทร์
4. เจ้าฟ้าอภัย มีบุตรชื่อ หม่อมเจ้าสร้อย
5. เจ้าฟ้าปรเมศร์

¹"คำให้การชาวกรุงเก่า," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 222.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 222.

มีพระโอรสประสูติถวายพระสนม 3 พระองค์ คือ

1. พระองค์เจ้าสมบุญคง
2. พระองค์เจ้าชายปรีก มีบุตรชื่อ หม่อมเจ้าสวดย มีบุตรชื่อ หม่อมราชวงศ์อรุณ
3. พระองค์เจ้าเสฏฐรา มีพระธิดา 3 พระองค์ ตำแหน่งหม่อมเจ้า

ในรัชสมัยนี้ยังมีการสมรสระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์ที่ประสูติในพระราชบิดาเดียวกันแต่ต่างพระราชมารดา เช่น เจ้าฟ้านเรนทร์ สมรสกับ พระองค์เจ้าสมบุญคง มีพระธิดา 3 พระองค์คือ พระองค์เจ้าปาน, พระองค์เจ้าบุศกรและพระองค์เจ้าหงส์¹

สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แยกตั้งพระมเหสี 3 พระองค์คือ กรมหลวงอภัยนุชิต (พระพันวสาใหญ่), กรมหลวงพิพิธมนตรี (พระพันวาน้อย)² และเจ้าฟ้านวน (เจ้าฟ้าสังวาล) ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระเพทราชา³ มีพระราชโอรสธิดากวายนุชิต 7 พระองค์คือ

1. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์
2. เจ้าฟ้าหญิงบรม
3. เจ้าฟ้าหญิงธิดา
4. เจ้าฟ้าหญิงรัศมี
5. เจ้าฟ้าหญิงสุริยวงศ์
6. เจ้าฟ้าหญิงอินทรประชาวดี
7. เจ้าฟ้าหญิงสุริยา

มีพระราชโอรสธิดากวายนุชิต 8 พระองค์คือ

1. เจ้าฟ้าหญิงศิริประชา (เจ้าฟ้าหญิงประชาวดี)
2. เจ้าฟ้าหญิงศิริประภา (เจ้าฟ้าหญิงประภาวดี)
3. เจ้าฟ้าหญิงอินทวดี (เจ้าฟ้าหญิงพิณฑวดี)
4. เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 223-224.

² พระมเหสีทั้งสองพระองค์ รวมพระชนกชนนีเดียวกันเป็นบุตรเจ้าพระยาบำเรอ
ภุชกร สมัยสมเด็จพระเพทราชา ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

5. เจ้าฟ้าชายเอกทัศ
6. เจ้าฟ้าหญิงบัวจัน
7. เจ้าฟ้าหญิงนวน (เจ้าฟ้าหญิงนุ้ม)
8. เจ้าฟ้าชายคอกมะเคือ (เจ้าฟ้าอุทุมพร)

มีพระราชโอรสธิดากับเจ้าฟ้านวน (เจ้าฟ้าสังวาล) 3 พระองค์ คือ

1. เจ้าฟ้าหญิงขวัญคง (เจ้าฟ้ากุดพล)
2. เจ้าฟ้าชายอัมพร (เจ้าฟ้าอาภรณ์)
3. เจ้าฟ้าหญิง
4. เจ้าฟ้าหญิง
5. เจ้าฟ้าสังคีต ¹

มีพระราชโอรสธิดาค้วยพระสนม 24 พระองค์ พระองค์เจ้าที่¹ได้รับพระราชทานอิสริยยศ
ไค้แก

1. พระองค์เจ้าแขก (กรมหมื่นเทพพิพิธ)
2. พระองค์เจ้าปรีน (กรมหมื่นเสพภักดี)
3. พระองค์เจ้าโกมิศร (กรมหมื่นจิตรสุนทร)
4. พระองค์เจ้ารอด (กรมหมื่นสุนทรเทพ)

ในรัชสมัยนี้มีการสมรสในเชื้อพระวงศ์ด้วยกัน ไค้แก เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ผู้ทรง
ดำรงตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือพระมหาอุปราชสมรสกับเจ้าฟ้านุ้ม ²

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ สมรสกับพระชนินุรธาตางพระมารดา คือ "เจ้าฟ้าแมงเมา"
และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอัครมเหสี ได้รับอิสริยยศเป็นกรมขุนวิมลพัศ ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

อิสริยยศ ของพระบรมวงศานุวงศ์สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีดังนี้

1. กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
2. กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข
3. กรมหลวง
4. กรมขุน
5. กรมหมื่น

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทรงแต่งตั้งให้พระบรมวงศานุวงศ์ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลครบทุกรัชกาล และตำแหน่งนี้ได้รับเสวยราชสมบัติต่อมาทุกสมัย ด้วยเป็นตำแหน่งที่มีบทบาทและอำนาจเป็นอย่างมาก นอกจากจะได้พระราชยศศักดิ์และอำนาจรองมาจากพระมหากษัตริย์แล้ว ยังได้รับพระราชทานผลประโยชน์ครึ่งหนึ่งของพระมหากษัตริย์สมัยนี้¹ และได้เบี้ยหวัดประจำปี 500 ชั่ง หรือ 40,000 บาท²

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ทรงแต่งตั้ง นายจบบ คชประสิทธิ์ ทรงบาศขวา ในกรมช่างซึ่งเป็นคู่อริชิงราชสมบัติให้ดำรงตำแหน่งนี้ และสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือโปรดฯ แต่งตั้งเจ้าฟ้าเพชรพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ให้ดำรงตำแหน่ง³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 282.

³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 2,

กรมหลวง

ตำแหน่งกรมหลวง พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง โปรดแต่งตั้งพระมหาลีให้ดำรงอิสริยยศ "กรมหลวง" เช่น พระมหาลีชวา พระมหาลีชัย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เป็นต้น

กรมขุน

อิสริยยศตำแหน่งนี้ เป็นตำแหน่งที่พระราชทานให้ "พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า" ที่ประสูติจากพระมหาลี สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงโปรดแต่งตั้งเจ้าฟ้าแมงเม่า เป็นพระมหาลีให้มีอิสริยยศ "กรมขุน" ด้วย

กรมหมื่น

พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทรงพระราชทานให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าที่ประสูติจากพระสนมได้รับทรงกรม ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเท่าที่มีหลักฐานปรากฏมี พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าได้รับพระราชทานอิสริยยศ 4 พระองค์ ดังที่ไต่ถามมาแล้ว

กล่าวได้ว่าตลอดรัชสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ให้มีสกุลยศและอิสริยยศทุกรัฐกาลมีการสมรสในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ คคิกการเน้น "สิทธิชาคิกกำเนิด" ตามกฎมณเฑียรบาลได้รับการเน้นเป็นอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ จากการที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ยกย่องให้พระราชมารดาของพระราชโอรสให้ดำรงตำแหน่งพระมหาลี และพระเจ้าลูกเธอ ยศเจ้าฟ้าที่ประสูติจากพระอัครมเหสีพระองค์ใหญ่จะได้รับพระราชทานอิสริยยศสูงกว่าพระบรมวงศานุวงศ์คนอื่น เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ผู้ประสูติจากพระอัครมเหสีให้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นพระองค์แรก และกษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงมักจะโปรดพระราชทานสมบัตินี้ให้กับพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าที่ประสูติจากพระอัครมเหสีก่อน เช่น สมเด็จพระเจ้าเสือ โปรดพระราชทานพระราชสมบัตินี้ให้เจ้าฟ้าพร พระราชโอรสผู้ทรงดำรงอิสริยยศกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ โปรดพระราชทานสมบัตินี้ให้เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ดำรงอิสริยยศตำแหน่งกรมพระราชวังบวร

สถานมงคล ¹

การ เน้นสิทธิชากำเนิกคว้นนโยบายสร้างสิทธิธรรมให้กับราชวงศ์ใหม่ ตั้งแต่ สมเด็จพระเพทราชา ได้รับการปฏิบัติและสืบทอดกันมาทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ตำแหน่ง พระราชโอรสมีบทบาทและอำนาจยิ่งขึ้นจากการโค่นทรงกรม มีศักดินาเพิ่มขึ้น ได้รับยกย่อง จากพระราชบิดาให้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชทายาท เป็นความพยายามที่จะกลับไปสู่การ สร้างระเบียบประเพณีในราชสำนักที่ เน้นความศักดิ์สิทธิ์ของชากำเนิก

แต่การ เน้นสิทธิชากำเนิกในการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง นี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยกัน โดยเฉพาะ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งในสมัยก่อนหน้าได้แต่งตั้งเพื่อให้เป็นฐานอำนาจ ไปสู่การขึ้นครองราชสมบัติของพระราชโอรส และได้เปลี่ยนความมุ่งหมายไปเป็นการแต่งตั้งตำแหน่งนี้เพื่อตอบแทนความดีความชอบพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้สนับสนุนทางการเมือง ให้ขึ้นครองราชสมบัติโดยการแย่งชิงราชสมบัติซึ่งส่วนมากจะแต่งตั้งพระราชอนุชา

ในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงก็เช่นเดียวกัน ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเพทราชา ทรงแต่งตั้งพระราชโอรส ชุนหลวงสรศักดิ์ ผู้สนับสนุนทางการเมืองให้ดำรงตำแหน่งเพื่อ ตอบแทนความดีความชอบ ในทางเดียวกันพระองค์ก็ดำเนินนโยบาย เน้นสิทธิชากำเนิก โดยการสมรสกับเชื้อสายราชวงศ์เก่า และโปรดแต่งตั้งตำแหน่ง กรมพระราชวังบวร สถานภิรมย์ เพื่อคานพระราชอำนาจกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

นโยบายการเมืองของสมเด็จพระเพทราชา ทำให้กรมพระราชวังบวรสถาน มงคล ทรงหวาดระแวงจะสูญเสียพระราชอำนาจเป็นอย่างมากในบทบาทและอำนาจที่เกือบ เท่าเทียมกันของตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานภิรมย์ และหวาดระแวงว่า พระราช บิดาจะพระราชทานสมบัติให้กับ เจ้าฟ้าขวัญ พระราชโอรสที่ประสูติจากเจ้าฟ้ากรมหลวง โยชาติพิ พระอัครมเหสีฝ่ายขวา ซึ่งในขณะนั้นเจ้าฟ้าขวัญได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไป และมีข่าวไทมามากขึ้น ² จึงดำเนินการกำจัดศัตรูทางการเมืองเริ่มจากกรมพระราชวังบวร

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

สถานภูมิษก่อน ไปรคา ให้เอาถาคทองไปไว้ที่พระราชวังหลัง เมื่อมีการชำระคดีทำให้
กรมพระราชวังบวรสถานภูมิษทองโทษกบฏถูกสำเร็จโทษ¹ แล้วกำจัดเจ้าพระยาสุรสงคราม
ผู้มีอำนาจในขณะนั้นเป็นคนต่อไป²

ในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้จับ
เจ้าฟ้าขวัญไปสำเร็จโทษด้วยทอนจันทน์ ทำให้สมเด็จพระเพทราชาทรงพระพิโรธมาก
มอบราชสมบัติให้กับ เจ้าพระยาพิไชยสุรินทร์แล้วจึงสวรรคต³

แต่เจ้าพระยาพิไชยสุรินทร์ไม่รับถวายเกรงพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวร
สถานมงคล ดังนั้น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจึงได้เสวยราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้า
เสือ ในขณะที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์นั้นคงมาจาก
ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลก่อน จึงไม่จำเป็นต้องพึ่งฐานอำนาจทาง
การเมืองจากพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางแต่อย่างใด ดังนั้นจึงพระราชทานตำแหน่ง
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้พระราชโอรส พระราชโอรสที่ทรงครองราชสมบัติต่อมา
ทรงพระนามสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เนื่องจากพระองค์เคยประสบชตากรรมร่วมกับพระ
เชษฐาในสมัยของพระราชบิดามารดาด้วยกัน ในกรณีเสด็จลี้ภัยขณะทรงขับพระคชาธารตาม
ถนนข้ามฝั่ง ทรงเหลือบพระเนตรมาเห็นข้างพระที่นั่ง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพร
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และเจ้าฟ้าเพ็ชร ความมาคิด ๆ ก็ทรงพระพิโรธ กว้ระแวง
ว่าพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์เห็นว่าพระองค์แก่ชราแล้วและคึกกบฏต่อพระองค์ จึงเอา
พระแสงของ้าวฟันพระเศียร พระเจ้าลูกเธอ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เจ้าฟ้า
เพ็ชร ได้เข้ารับพระแสงของ้าวช่วยชีวิตพระอนุชาเอาไว้⁴ ทำให้เป็นบุญคุณแก่เจ้าฟ้าพร
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นอย่างมาก เมื่อโค่นครองราชสมบัติจึงโปรดแต่งตั้ง
พระเชษฐาให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

เมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระสวรรคตได้รื้อสมอบราชสมบัติให้กับพระราชโอรส
เจ้าฟ้าอภัย ทำให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลไม่พอพระทัยอย่างมาก แม้จะยอมรับ
อยู่ว่า ฐานะชาติก่าเนิกของพระราชโอรสสูงกว่า ดังที่ว่า

"ทรงพระประชวรหนักลงจึงพระราชทานราชสมบัตินั้นให้แก่เจ้าฟ้าอภัย
พระมหาอุปราชไม่เต็มพระทัยไม่ยอมอนุญาติให้ราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย ถ้า
ให้ราชสมบัติแก่เจ้าฟ้านเรนทรจึงจะยอมให้ เจ้าฟ้านเรนทรซึ่งเป็นกรมขุน
สุเรนทรพิทักษ์เป็นภิกษุภาวะ เมื่อมิได้รับซึ่งราชสมบัติจึงมิได้ลาผนวชออก" ¹

ดังนั้นจึงทำสงครามแย่งชิงราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัย เกิดสงครามกลางเมืองขึ้น
ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีชัยชนะสามารถยึดพระราชวังหลวงได้ พระราชโอรส
ของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทั้งสองพระองค์ เจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าพร เมศร์เสด็จหนีไปพร้อม
เอาพระราชทรัพย์และเครื่องยศของพระมหากษัตริย์ไปด้วย แต่ก็ถูกจับได้ในที่สุดถูกสำเร็จ
โทษด้วยทอนจันทน์ตามประเพณี ² กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ
ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ โดยแต่งตั้งผู้สนับสนุนทางการเมือง ชุนชำนาญ
ชุนนางวังหน้า ให้มีความกตเวทิตาชอบคำแห่ง เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เจ้าพระยา
พระคลัง มีบทบาทและอำนาจอย่างมาก เมื่อถึงแก่อนิจกรรมโปรดให้ใส่โกศใส่ชฎา เรียกว่า
พระศพ ³

ขณะเดียวกันก็ทรงโปรดแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์มีบทบาทและอำนาจแพร่หลาย
ขึ้นจากการที่ทรงพระราชทานกรมให้กับพระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ รวมกระทั่งพระราช
โอรสที่ประสูติจากพระสนมด้วย ทำให้เกิดการสะสมอำนาจแข่งขันกัน หลังจากสวรรคต
แล้วพระราชโอรสแย่งชิงราชสมบัตินำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมือง นำไปสู่การสำเร็จ
โทษกรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสพักดิ์ ที่สะสมกำลังจะแย่งชิง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 210-211.

³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)....., หน้า 469.

ราชสมบัติจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต

เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นครองราชย์สมบัติได้ไม่นานก็ถวายราชสมบัติให้พระเชษฐา
กรมขุนอนุรักษ์มนตรีผู้มีกำลังไพร่พลมากจากการสนับสนุนของพระราชมณเฑียร (ปิ่น) น้องพระ
มเหสีพระองค์หนึ่ง และพระยาราชวังสัน¹

ความขัดแย้งในปัญหาการสืบราชสมบัติของกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ในช่วงนี้เป็น
ช่วงที่ชนชั้นผู้ปกครองคนรัตนโกสินทร์ได้พานพบจากการร่วมรับราชการในส่วนกลาง
ส่วนใหญ่ได้รับราชการ (ในฐานะมหาดเล็ก) ร่วมกันในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองคนรัตนโกสินทร์ตระหนักถึงปัญหาความแตกแยก
ภายใน ทำให้เกิดความอ่อนแอต่อการป้องกันบ้านเมืองเมื่อมีศึกสงคราม ดังนั้นเมื่อพม่า
เข้าตีพระนครหรืออยุธยาใน พ.ศ. 2310 จึงสูญเสียอำนาจรัฐไป

¹"คำให้การชาวกรุงเก่า," คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด
และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 161.